

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ МОТИВИ У П'ЄСІ ЄВГЕНА ПЛУЖНИКА
«ЗМОВА У КИЄВІ»

У статті розглядаються різні поведінкові моделі української інтелігенції, подані у трагікомедії Є.Плужника «Змова у Києві». Проаналізовані екзистенціальні мотиви вибору, самотності, відступництва, приреченості.

Ключові слова: екзистенціальний мотив, модель поведінки, персонаж.

В статье рассмотрены различные поведенческие модели украинской интеллигенции в трагикомедии Е.Плужника «Сговор в Киеве». Проанализированы экзистенциальные мотивы выбора, одиночества, отступничества, обреченности.

Ключевые слова: экзистенциальный мотив, модель поведения, персонаж.

Different models of behavior of Ukrainian intelligentsia in the tragicomedy by E.Pluzhnyk "The plot in Kuiv" are examined in the article. Existential motives of choice, loneliness apostasy and doom are analyzed.

Key words: existential motif, the model of behaviour, character.

Письменників, які належали до київського літературного об'єднання «Ланка»-МАРС, об'єднували творчі та особисті стосунки. Ю.Смолич зазначав: «Я не пригадаю зараз, які були відносини між Підмогильним та Плужником – задушевно-дружні, просто товариські чи перебігала між ними в особистому якась тінь, – але поетичний талант Євгена Валеріан цінив надзвичайно високо ...» [7, с. 42]. Сестра дружини поета – Таїсія Коваленко – стверджує: «Плужник і Підмогильний товаришували. Мало не щодня Валер'ян Петрович був у нас» [3, с. 175]. В.Підмогильний та Є.Плужник (за допомогою Т.Коваленко) уклали словник «Фразеології української мови».

Дослідники прози В.Підмогильного «як основний виділяють екзистенційний код із семіотичного цілого його інтелектуальних романів» [1, с. 19]. Героїв ранньої творчості письменника критики характеризують як часто розгублених, загублених у бурхливих життєвих колізіях [2, с. 113]. Ці риси споріднюють персонажів В.Підмогильного з героями драми Є.Плужника «Змова у Києві» (перу письменника належать також п'єси «Професор Сухораб» та «У дворі на передмісті»).

Мета нашої статті – розгляд мотивів приреченості, відчаю, самотності в трагікомедії Є.Плужника «Змова у Києві», яку Л.Череватенко нарік «своєрідною енциклопедією українського життя 20 – 30-х років ХХ століття» [9, с. 22].

Є.Плужник змальовує українську інтелігенцію, яка після поразки національно-визвольних змагань поділяється на два табори: націоналістів та інтернаціоналістів – тих, для яких важливі національні пріоритети, і тих, які обирають класові цінності. Проміжну ланку утворюють пристосованці до нових суспільних умов (поет Безмежний) чи ті, хто приєднується до однієї з суспільних груп з надією на її перемогу (інженер Кисличка). «Змову в Києві», як вказує Л.Череватенко, автор розглядав «як найголовнішу акцію своєї літературної діяльності, як те, що залишиться після нього хай і не назавжди, але в усякому разі – не на одне покоління, зостанеться як безпосереднє і правдиве свідчення про свою епоху, про своїх сучасників, про своїх товаришів, друзів, знайомих, про те, що діялося довкола і що відбувалося в їхніх душах» [9, с. 22].

Тема твору була актуальною, її означив один із персонажів:

«Семен.

Звісно, про шляхи,

Що їх інтелігенти українські

Повинні...» [6, с. 29].

Ця ситуація вибору, що постала перед українцями, подана на прикладі родини Лукашів, члени якої, на перший погляд, мають різні світоглядні орієнтири (цим твір близький до «Мини Мазайла» М.Куліша, але в простір твору Плужника включено ще і завод з інженерами і робітниками, адже фоном п'єси є обговорення старою інтелігенцією планів змови проти радянської влади).

Національні незалежницькі, сепаратистські ідеали пов'язані з братами Аркадієм, Василем та їхнім дядьком Семеном Олександровичем Лукашем. Батько – Петро Олександрович та сестра Валентина покладають надії на можливість збудувати Україну соціалістичну:

«Валентина.

/.../ А я, дочка народу молодого,

Я прагну сили!» [6, с. 34].

Шлях старшого брата – низка випробувань, але це не проходження ініціаційного обряду, а втеча від переслідувачів – ДПУ, зумовлена колишнім статусом – отамана Сірошاپка.

«Аркадій.

Звідки я? З СРСР.

А де бував? Мабуть, що геть усюди.

І спину натрудив, і надвередив груди,

Намуляв ноги, руки понатер...

Не біографія – утопія з утопій!

Шахтарював... служив у Церобкопі...

Був слюсарем, актором... блатняком!

/.../ І так усі ці роки,

Що їм уже й рахунку не веду:

Ніяк собі притулку не знайду,

Хоч і який той білий світ широкий!» [6, с. 35].

Колишній герой-воїн із новонабутих «актуальних» іменем – «Євтихій Ферапонтович Хрущов, / Учитель младшего центра из Тамбова» [6, с. 51] повертається додому (автор задіює інверсовану ініціальну модель). Життєві колізії Аркадія Лукаша зафіксовані у його новонабутих антитетичних іменах, які відображають кардинальну зміну політичної ситуації на Україні: отаман Сірошапка – Євтихій Ферапонтович Хрущов.

Погоня загнала колишнього героя-воїна. Останнім своїм пристанищем він бачить батьківський дім (так письменником розробляється мотив блудного сина). Але його повернення пов'язане не з каяттям, а з усвідомленням приреченості української еліти. Вустами свого персонажа автор досить влучно означив причини національної поразки:

У нас були усякі генерали,
Але солдатів не було зовсім... [6, с. 47].

Таким солдатом прагне виступити його брат – інженер Василь, але генералами у цьому випадку призначають себе інженери-росіяни, які пропонують українцям об'єднатися у боротьбі з більшовиками.

Василь не пристає на запропоновану пропозицію, бо має інший світоглядний орієнтир – не певну суспільну систему, а націю: «Ненависть нації моєї, а не кляси!» [6, с. 71].

Крім того, він вказує на негативний історичний досвід, напрацьований українцями – союзниками росіян:

«Василь.
/.../ Та відповідь моя – історія України!
Ми вже не раз вам підставляли спини
У «спільнім ділі», і за це не раз
Ми зазнавали кривди і образ!» [6, с. 63].

Проте проголошена Василем готовність до самостійної боротьби виявилася лише словами. На дієвий виступ вже не здатний і молодший брат. Отже, зображена в різних ситуаціях національно свідома молода українська інтелігенція бездієва, це люди без волі, без здатності до чину, вони зображені вже подоланими.

Бездіяльність, пасивність характеризує не лише технічну інтелігенцію, а й творчу. Так, художник Кирило – чоловік Валентини, у нових життєвих обставинах переживає творчу кризу, яка поглиблюється подружньою невірністю, а його зрада друга дитинства робить і цього персонажа повністю нежиттєздатним.

Таким же приреченим, примиреним з неминучістю постає їхній дядько – Семен Олександрович – «колишній міністр у гетьманському уряді» [6, с. 26], – як вказує ремарка, і як не раз нагадують йому його опоненти. Маючи досвід співпраці з росіянами, він розуміє, що бажане для російської буржуазії об'єднання з українцями, якщо б і мало переможний фінал, завершилося б традиційно:

«Семен.
Та й проміняємо Союз
На добре знану вже єдину-неділиму!» [6, с. 49].

Семен Олександрович гостро картає пристосуванців (поета Безмежного, інженера Кисличку), його вустами автор провидницьки окреслив свій подальший страдницький шлях:

«Семен.

Але ж розмова довга:

Почнеш у Києві, кінчиш на Соловках!» [6, с. 49].

У творі цей персонаж виконує роль резонера, виразника авторської позиції.

Самому авторові його сучасники закидали «деяку одірваність од життя, те, що він не відчуває майбутнього і не знаходить для себе в ньому місця» [5, с. 33 – 34]. Таким же аполітичним постає і цей персонаж. Хоча, як вказує Л.Череватенко, посилаючись на твердження Є.Плужника, автопортретом автора є старий інженер Лукаш Петро Олександрович [9, с. 22]. Працюючи директором заводу, «старий інженер повністю підтримує всі заходи Радянської влади» [6, с. 26].

«Лукаш

/.../Включивсь в добу напружено-робочу,

Щоб робітничий будувати світ,

Щоб Україну наново творити /.../

І тільки так стара душа моя

Розв'язує фатальний цей трикутник –

Соціалізму, нації і «я!» [6, с. 30].

Але його становище в суспільстві вдало окреслено реплікою одного з персонажів:

«Алдошкін.

Він на чолі... із кадрами позаду!» [6, с. 40].

Крім того, йому відкрито говорять про тимчасовість потреби в ньому: «На всяку ягоду своя пора та час» [6, с. 43].

Ініціаційне набуття Лукашем нового статусу – радянського інженера, вимагало від нього здійснити вибір: громадське чи особисте (батьківське).

«Лукаш.

/.../ Ясно всім,

Що тільки розумом приймаючи моїм

Нову добу, під ноги їй не кину

Я серце батьківське! Ех, сину, сину!

Не кожен батько в нас громадянин!

Бо правлено за це надто велику плату!

От я... не міг її сплатити...» [6, с. 50].

Отже, колишня інтелігенція виявилася людяною, її представники пробачили зрадника (Аркадій), при зручній нагоді не могли вбити супротивника, який проголошував: «Нам двох з тобою тісно на землі!» [6, с. 71] (Василь), були батьками, які боролися за життя своїх блудних синів (Петро Олександрович). Вони цілісні особистості, але звитяга їх уже в минулому.

На протывагу їм змальовано представника нової інтелігенції – інженера-комуніста Андрія Петренка, якого один із персонажів схарактеризував так: «Новітній, прошу вас, герой роману» [6, с. 50]. На своєму переможному шляху Андрій зіткнувся із спокусою – коханням, звідси – роздвоєність героя, яку він прагне побороти:

«Петренко.

/.../ Або повстане десь холодний розум мій
На почуття безглузде... бо шалене!» [6, с. 33].

Середовище Андрія протывиться їхнім зв'язкам не так через те, що Валентина – чужа дружина, як через те, що вона – донька старого інженера Лукаша, отже, представниця чужого класу – буржуйка. Не довіряють навіть класовій пильності Андрія, тому за його госпоною, де він мешкатиме з коханою, обіцяють встановити нагляд:

«Ян.

Сьогодні, значить, баль? Весілля? Ну, гляди!

Я навертатимуся інколи сюди –
Рознюхаю, яка це молодичка!

/.../

Я наглядатиму. Про все я буду звісний» [6, с. 64].

Проте Андрій поборов своє кохання, він не пробачив Валентині її сестринських почуттів до брата Аркадія, якого вважав своїм лютим ворогом. Отже, «новий герой роману» вийшов переможцем у боротьбі з спокусами.

Іншу модель поведінки – відступництво – репрезентують старий інженер Кисличка та поет Безмежний.

Кисличка, сподіваючись відновлення колишнього ладу, пристав до табору російських інженерів, яких запевнює: «я українець, но с руською душою!» [6, с. 54].

Автор характеризує цього персонажа через звернення до загальновідомого образу:

«Семен.

Він до «Кіслічкі» б навіть «ін» приставив,
Якби Куліш Мазайла не уславив!» [6, с. 31].

Кисличка близький до Мазайла, але якщо персонаж Куліша терпить поразку через неприйняття його новою владою, фіаско Кислички зумовлене тим, що він сам не прийняв нову владу, покладаючи надію на повернення старого устрою.

На відміну від нього, поет Безмежний досить точно визначив господаря майбутнього. Вчорашній співець Української Народної Республіки після її військової поразки, переоцінивши попередні цінності, перейшов у стан колишнього ворога, бо сповідує життєве гасло:

«Безмежний.

/.../ Один закон я знаю знаменитий –
За всяку ціну жити й пережити!» [6, с. 28].

Таким чином, Є.Плужник у п'єсі «Змова в Києві» (варіантні назви: «Інженери», «Брати», «Шкідники», «Фашисти» [9, с. 23]) показав різні

шляхи, які обирала українська інтелігенція після поразки визвольних змагань. При арешті у Є.Плужника не вилучили цього твору, хоча, як згадує його дружина, «зверху на столі лежав примірник недрукованої п'єси «Фашисти» [4, с. 146]. Можливо, твір від забуття в спецфондах КДБ врятувала саме його одіозна назва.

У своїй поліфонічній п'єсі драматург подає різні точки зору (системи оцінок) на події, що відбуваються. Різні точки зору, представлені у творі, як вказує Б.Успенський, вступають між собою в певні стосунки: деякі точки зору ототожнюються, інші, будучи відмінними, – збігаються у певній ситуації, ще інші – протиставляються як протилежні [8, с. 24].

Персонажі твору не є носіями тотожних точок зору. Члени сімейства Лукашів, представники старшого і молодшого поколінь, хоча для деяких ситуацій і мають різну шкалу оцінювання (співпрацювати чи ні з радянською владою, боротися з нею чи ні), все ж надають перевагу національному перед інтернаціональним, загальнолюдському перед класовим (на відміну від своїх опонентів: поета Безмежного, інженера Кислички та Андрія Петренка і його оточення). Змальована у п'єсі змова проти нової влади виступає лише тлом, на якому розгортається трагедія української людини. Ця трагедія полягала у безвиході – поразка (фізична чи духовна) чекала на українців у новій країні – СРСР.

Список використаних джерел

1. Ганощенко Ю. Співвідношення європейських впливів та національної традиції в текстуальній структурі роману «Місто» В.Підмогильного // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. Збірник наукових праць. Вип. XI / Ред. кол. Я.О. Поліщук та ін. – Рівне: Перспектива, 2002. – С. 19 – 28.
2. Дмитренко В.І. Літературний дискурс «Ланки»-МАРСу першої третини ХХ століття: монографія. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 280 с.
3. Коваленко Т. Спогади сестри дружини Євгена Плужника // Нашадок степу. Спогади про Валер'яна Підмогильного / Укладач М.Чабан. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2001. – С. 171 – 177.
4. Коваленко-Плужник Г. Спогади // Нашадок степу. Спогади про Валер'яна Підмогильного / Укладач М.Чабан. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2001. – С. 142-170.
5. Петров В. Діячі української культури (1920-1940 рр.) – жертви більшовицького терору. – К.: Воскресіння, 1992. – 80 с.
6. Плужник Є. Змова у Києві // Дніпро. – 1989. – № 8. – С.26 – 72.
7. Смолич Ю. Підмогильний // Нашадок степу. Спогади про Валер'яна Підмогильного / Укладач М.Чабан. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2001. – С. 31 – 49.
8. Успенский Б.А. Поэтика композиции. – СПб: Азбука, 2000. – 352 с.

9. Череватенко Л. Від Дніпра і до «Дніпра» // Дніпро. – 1989. – № 8. – С. 20 – 25.